PĂPUȘA „ȚIGANCA DIN MOLDOVA” CA SIMBOL AL PERCEPȚIEI ROMANTICE A ROMILOR ÎN PERIOADA SOVIETICĂ

Svetlana PROCOP
Institutul Patrimoniului Cultural

The “Gypsy from Moldova” doll as a symbol of romantic perception of roma in the soviet period

This study is devoted to the conceptualization of the «Gypsy of Moldova» doll, which became an ethnocultural symbol in the Soviet period. The doll the «Gypsy of Moldova», which has the status of a souvenir, made at the Chisinau toy factory by the Association of Chemical Enterprises in 1975, was sketched by S. Chervinskaya, the chief artist of the enterprise, a member of the Union of Artists of the USSR. The doll «Gypsy of Moldova», made at the Chisinau toy factory in the mid-70s, along with other ethnic dolls, fit into the task of producing souvenirs as an important resource for increasing the tourist attractiveness and shaping the image of the republic. The doll «The Gypsy of Moldova» is interesting because it eventually moved from the subject world to the conceptual one, concentrating in itself the ideals and problems of the Soviet era, during which the idea of those who were personified by this doll was extremely romanticized. Nevertheless, the doll the «Gypsy of Moldova», thanks to the author's idea of S. M. Chervinskaya, still broadcasts both universal and national-cultural components, the identity of the ethnic group, being its original portrait and symbol.

Keywords: souvenir doll, image of a gypsy woman, ethnocultural symbol, romantic perception, artist S. M. Chervinskaya.

Această cercetare este consacrată problemei conceptualizării păpușii „Țiganka din Moldova”, realizată în perioada sovietică, ca simbol etnocultural. Interesul nostru pentru tema „Păpușa Țiganka din Moldova” ca fenomen al culturii sovietice, simbol al percepției romantice a romilor în anii 60–70 a secolului XX, provocat de analiza materialelor cu conotație „țigănească”, publicat în a doua jumătate a secolului XX în presa republicană (Lazarev 1975).

Este cunoscut faptul că, în prezent, cercetătorii acordă o mare atenție fenomenului păpușii la nivel interdisciplinar (cultural, al istoriei artei și filozofic) (Karpova 1999). Se încearcă definirea naturii păpușii și a funcțiilor sale principale. Într-o serie de lucrări, păpușa este privită ca un obiect cultural. Autorul acestui studiu explică astăzi interesul continuu pentru păpușă și popularitatea ei prin faptul că, în calitate de mediator cultural universal, păpușa ocupă un loc special atât în viața umană, cât și în istoria culturii. Acest lucru nu poate decât să îi încurajeze pe cercetători să înțeleagă mai profund păpușa ca fenomen istoric, cultural, artistic și sociocultural (Mishina 2009: 109-115).

Mai mulți cercetători sunt de părere că păpușa este la fel de veche ca umanitatea, adică vârsta istorică a păpușii este egală cu vârsta istorică a umanității. Trecând treptat din domeniul mitologiei în domeniul culturii, păpușa s-a schimbat, iar, în consecință, s-au fost transformat și funcțiile sale (Zhurina 2012: 15-23). Având în vedere păpușa într-un context istoric, cercetătorii o asociază cu cultul strămoșilor și cu utilizarea ei în anumite rituri. Încă din cele mai vechi tim-

puri, păpușile au jucat un rol semnificativ în dezvoltarea conștiinței umane, interacționând cu aceasta și reprezentând adesea semne ale unei anumite epoci.

Majoritatea cercetătorilor se referă la Yu. M. Lotman, care a investigat fenomenul păpușii pe baza semioticii culturii (păpușa ca text al culturii) și a concluzionat: „Astfel, în conștiința noastră culturală, există dacă două fețe ale păpușei: una ne duce către lumea plăcută a copilăriei, cealaltă este asociată cu pseudo-viață, mișcare moartă, moarte, pretinzând a fi viață. Prima se oglindește în lumea folclorului, basmelor, primitivului, a doua amintește de civilizația industrială, înstrăinare, dualitate” (Lotman 1992: 377-380).

Cercetătorii-filozofi consideră păpușa și ca o parte integrantă a culturii estetice, a tradițiilor umane și a experienței umane (Shipovskaya 2012: 27-33).

Este interesantă opinia exprimată de cercetătorul D. B. Berezhnova, care afirmă că o păpușă etnică este o sursă importantă de cunoștințe de bază într-un mediu educațional multicultural: „Imaginea unei păpușii sintetizează informațiile despre cultura de susținere a vieții unui grup etnic și chiar materialele din care este realizată servesc ca sursă de înțelegere a istoriei și dezvoltării poporului” (Berezhnova 2011: 100-104).

În perioada sovietică, dezvoltarea producției de păpuși reflecta schimbările sociale, politice și spirituale din societate. Imaginea omului sovietic, a unui om muncitor, devine fundamentală. În acești ani, artiștii și producătorii au conlucrat într-un efort unit pentru a forma și a oferi copiilor o nouă păpușă care să îndeplinească orientările politice ale statului și cererea artistică a unei noi estetici. Cercetătorul M. A. Mișina referindu-se la lucrări de etnografie de la mijlocul secolului trecut, notează: „În anii 1920–1940, atenția etnografilor a fost îndreptată spre studiul păpușilor de jucărie din punctul de vedere al valorii educaționale și al capacităților cognitive. S-a muncit mult la Comisia pentru studiul jucăriilor și vieții popoarelor din URSS din cadrul Comisariatului poporului pentru educație, care a inclus etnografi și profesori de seamă. Cercetarea lor este asociată cu apariția publicațiilor despre păpușile populare originale ale popoarelor neneț și komi, hantî și mansi, tadjicilor și uzbekilor. Problemele psihologice și pedagogice ale jucăriilor în general și ale păpușilor în special au fost luate în considerare în lucrările autorilor-psihologi și ale profesorilor din anii 1950–1970” (Mișina 2009: 109-115)¹.

Fiind un soi de portret al unei anumite culturi, la fel ca o jucărie, păpușa se dovedește a fi profund corelată cu valorile unui grup etnic sau strat social, națiune sau cultură. „Astfel, la fiecare etapă a dezvoltării sale, în fiecare grup etnic și strat social al aceleiași națiuni, o jucărie creează un portret precis al unui anumit tip de cultură” (Kagan 1996: 145).

Păpușile antropomorfe exprimă imaginea „ideală” a contemporanului. Păpușa este un semn care fixează modelele acumulate ale realității înconjurătoare, reflectă ideea persoanei despre sine, despre lume, despre procesele care au loc în ea. O păpușă este un model antropomorf, universal al omului în cultură (Morozov 2010).

În cunoscuta sa lucrare „Mitologie” R. Barthes scrie despre jucăriile franceze, care, de fapt, redau lumea adulților, sunt un gen de catalog a lucrurilor de

care adulții nu sunt surprinși. Jucăriile, notează filosoful francez, „înseamnă neapărat ceva și «acest ceva» este complet socializat, format din miturile și abilitățile vieții adulte moderne: acestea ar fi Armata, Radioul, Poșta, Medicina <...>” (Bart 2008: 121-123).

Păpușa „Țiganca din Moldova”, care inițial avea statutul de suvenir, a fost realizată în 1975 la fabrica de jucării de la Chișinău a Asociației Întreprinderilor Chimice din RSSM. Schița a fost realizată de pictorul principal al întreprinderii, membru al Uniunii Artiștilor din URSS, Sulamita Mihailovna Cervinskaia ² (Foto 1).

Produsele fabricii au fost exportate în multe țări ale lumii, inclusiv Bulgaria, Polonia, Germania, Franța, precum și Japonia, Canada și Statele Unite. Ca dovadă, copiile rare ale păpușii „Țiganca din Moldova”, care diferă între ele doar prin costum și bijuterii apar încă la licitațiile online.

Păpușa „Țiganca din Moldova”, realizată la fabrica de jucării de la Chișinău la mijlocul anilor 70, alături de alte păpuși etnice, se încadrează în sarcina de a produce suveniruri ca o resursă importantă pentru creșterea atractivității turistice și modelarea imaginii republicii noastre.

În epoca sovietică statul a acordat o atenție deosebită pieței producției de suveniruri, alocând subvenții considerabile pentru a o susține. Dovada acestui fapt o reprezintă cărțile poștale care au fost emise la acea vreme și pe care era înfățișată păpușa „Țiganca din Moldova” (Foto 2). Astăzi, dezvoltarea turismului în țară este de neconceput fără dezvoltarea producției de suveniruri care reflectă și reprezintă tradițiile și cultura țării (Kuznetsova 2018: 143-148).

După cum am menționat deja, jucăriile, în special păpușile, produse în epoca sovietică, au fost verificate cu atenție de către Comisia pentru studiul jucăriilor și a vieții popoarelor din URSS, care a inclus etnografi și profesori de seamă. Acest lucru s-a datorat faptului că păpușile erau împărțite, în general, în păpuși producție de serie și cele de autor, ce aveau propria lor destinație.

Păpușa „Țiganca din Moldova” a fost concepută ca o păpușă de suvenir, referindu-se la istoria regiunii în care a fost exilat Alexandr Pușkin, unde s-a îndrăgostit de frumoasa țigancă Zemfira.

O componentă importantă a oricărei păpuși etnice este costumele ei. În cazul unei păpuși de suvenir, costumele devine unul dintre factorii de modelare: totul este luat în considerare – tradiția nu numai a costumelor populare, ci și a celor de concert, a culorilor (coloristicii), a desenului (imprimării), a compoziției țesăturilor (design), croielii etc. (Berezutskaya 2011: 35-40).

Costumul Țiganilor căldărari, a Țiganilor români din grupul căldărarilor, este considerat versiunea clasică a costumului țigănesc tradițional (Tsygane 2018: 252-253).

Evident, în epoca sovietică, detaliile costumului tradițional a Țiganilor erau cunoscute doar în termeni generali. Nu au existat studii speciale pe această temă. Artista S. Cervinskaia, la elaborarea schiței păpușii „Țiganca din Moldova”, probabil, s-a ghidat de ideile general acceptate despre portul țigăncilor. Atunci, și anume în 1975, fusese deja lansat filmul lui Emil Loteanu „O șatră urcă în cer”, în care, fără îndoială, o atenție serioasă era acordată detaliilor costumului țigănesc (Foto 3).

O idee generalizată despre costumul unei țigănci, din care fac parte bluza și fusta, șalul (batista), șorțul (detaliu indispensabil al portului țigăncilor căsătorite), mărgelile ca bijuterie, monedele, brățările, inelele, continuă să existe și astăzi.

Numai cei care se confruntă direct cu nevoia de a face o versiune de concert a unui costum a țigăncii știu mai multe detalii. De exemplu, bluza țigăncii se distinge prin mâneci largi, a căror comoditate este asigurată de volane largi, tăiate în semilună (evazat) sau „soare plin”, uneori în unul sau mai multe rânduri. Volanul poate fi cusut pe brațul mânecii sau pe mijlocul cotului.

Când se coase un costum de țigancă (versiune concert), în special o fustă, se acordă preferință nuanțelor aprinse, saturate și ornamentelor contrastante într-o temă (gamă) florală. Combinațiile de tonuri pot fi diferite: de la roșu-negru, galben-verde la albastru-galben. Fusta este cusută larg, în semilună (evazat) sau „plin de soare”, cu un guler de-a lungul marginii (adunat, de preferință dintr-o altă țesătură contrastantă). Fusta putea fi, de asemenea, tăiată în trepte, de-a lungul marginilor cărora erau cusute și volane.

Bluza, de regulă, este simplă și strălucitoare, se preferă mătasea sau satinul. Marginile bluzei trebuiau să fie suficient de lungi pentru a fi înfășurate în jurul taliei și legate într-un nod în partea din față. Conform acestui principiu s-a cusut costumul țigăncii pentru păpușa „Țigancă Moldovei”.

Romii care trăiesc în Moldova modernă, în ceea ce privește portul tradițional de sărbători, nu au mers atât de departe de la ideile generale despre costumul țigănesc care au fost întipărite în conștiința socială prin imaginile țiganilor create în literatură, cinematografie, în artele vizuale etc. Acest lucru este dovedit și de cei care, folosind metoda observării participative, descriu tradiția actuală de a se îmbrăca în rândul romilor din Soroca: „Cu ce se asociază astăzi costumul romilor?” – se întreabă Nicolae Bulat, care a întreprins o investigație în mediul comunitar al romilor din Moldova și înaintează o versiune personală despre originea portului popular al romilor și tendințele contemporane a dezvoltării costumului auzite și văzute direct, la fața locului: „Într-adevăr, costumul indian ar sta la baza costumului național al femeilor roma, îmbogățit prin variații de la costumele popoarelor cu care conviețuiesc. Romilor le este specifică tendința de a prelua elemente din tradițiile și obiceiurile popoarelor alături de care locuiesc. <...> În vremurile noastre, când romii devin sedentari, aurul, argintul și tot felul de podoabe de valoare sunt păstrate acasă, la adăpost. De aceea rar de tot poți vedea la Soroca vreo femeie roma strălucind în sclipirile aurului. Monedele din aur sau argint înfrumusețează rareori părul, iar salbele din aur sunt o relictă. De sărbători, bărbații sunt îmbrăcați ca europenii, femeile mai păstrează jocul înfocat de flori multicolore/ fuste lungi, basmale, broboade, năframe – toate înflorate. Negrul și griul predomină, dar romilor le plac și alte culori – roșu, alb, azuriu. Culoarea roșie poartă noroc. Stofele care se bucură de succes în lumea romilor sunt șifonul, catifeaua, dar și ghipura. În prezent, lungimea îmbrăcămintei la femei este diferită: maxi, mediu și chiar scurt, la fetele de la oraș. Încălțăminte pe care o poartă femeile romani este destul de simplă și comodă – fără toc. De sărbători femeile arată splendid! Le plac foarte mult bijuteriile din aur, mai puțin

din argint, corali, inelele și cerceii cu pietre de culoare turcoaz, salbele din aur” (Bulat 2018: 37-38).

Astăzi, păpușa „Țiganca din Moldova” este interesantă deoarece, ca obiect al realității (suvenir), s-a transferat în cele din urmă într-o serie de idei conceptuale, concentrând idealurile și problemele epocii sovietice, timp în care ideea dintre cei care au personificat această păpușă a fost extrem de romantizată.

Cu toate acestea, păpușa „Țiganca din Moldova”, grație ideii autorului, transmite încă componente universale și național-culturale, identitatea etniei rome/țigănești, fiind portretul și simbolul ei original.

Note

¹ În articolul autoarei M. Mishina sunt trimiteri la următoarele lucrări la tema investigată: Оршанский Л. Г. Игрушки. Статьи по истории, этнографии и психологии игрушек. М.: Пг., 1923; Левина И. М. Кукольные игры в свадьбу и метище. In: Крестьянское искусство СССР. Искусство Севера. Л., 1928. Т. 2, с. 201-234; Рейнсон-Правдин А. Н. Игра и игрушка у народов Обского Севера (Социальные корни игры). In: Сов. этнография, 1949. № 3, с. 110; Оберталлер Н. М. Материалы о хантыйских куклах. In: Сов. этнография. 1935. № 3, с. 42-49; Пещерева Е. М. Игрушки и детские игры таджиков и узбеков (по материалам 1924–1935 гг.). В: Сб. МАЭ. Т. XVII. 1957, с. 22-44; Аркин Е. А. Вопросы советского дошкольного воспитания: Сб. статей. М., 1950. 148 с.; Артёмова Л. В. Моральное воспитание дошкольников: Из опыта работы. Киев: Рад. шк., 1984. 137 с.; Венгер Л. А. Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников. М.: Просвещение, 1978. 96 с.; Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк: Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1991. 92 с.

² Cervinskaia Sulamita (Sulamifi) Mihailovna este artist plastician de teatru. S-a născut în 1930 în Ucraina, în orașul Bolgrad, regiunea Odessa. În 1951 a absolvit Școala Republicană de Artă „I. Repin”. În 1963 a devenit membru al Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova. În 2002 a primit titlul de „Om emerit în Artă”. Timp de câteva decenii a fost principalul designer al teatrului de păpuși „Licurici”. Ea a pregătit decorații pentru 150 de spectacole care au primit recunoaștere în Moldova și în străinătate, precum „Noaptea dinaintea Crăciunului”, „Regina zăpezii”, „Lampa lui Aladdin”, „Vrăjitorul orașului de smarald”, „Harap Alb”. Mulți ani S. Cervinskaia a lucrat ca pictor principal la fabrica de jucării și suveniruri din Chișinău. Păpușile ei sunt inspirate din imaginile basmelor și folclorului moldovenesc. A participat la numeroase expoziții în țară și peste hotare: în Bulgaria, Polonia, Georgia. Lucrările lui S. Cervinskaia se află în colecția Muzeului Teatrului S. Obraztsov (Moscova), la Muzeul Păpușilor din Georgia, în Uniunea Teatrală din Moldova, la Muzeul Național de Artă (Chișinău), la Bibliotecă „Mangher”, în colecții private din Italia, Israel, Belgia, SUA, Germania etc. În prezent, Sulamita Cervinskaia, care a sărbătorit 90 de ani în anul 2020, locuiește în Köln (Germania). (Foto 4). Mai multe detalii vezi: Pozdravleniya s yubileyem! – <http://ebraika.ru/tag/sulamita-chervinskaya/> (vizitat 14.06.2021).

Bibliografie

Bulat N. De la șațră la palat. Chișinău: Arc, 2018, p. 36-38. 128 p.

Lazarev B. Noi suvenire moldovenești. În: Viața satului, 1975, 13 decembrie.

Барт Р. Игрушки / Р. Барт Мифологии. Пер. с фр. С. Н. Зенкина. М.: Академический проект, 2008, с. 121-123. 351 с. / Bart R. Igrushki / R. Bart Mifologii. Per. s fr. S. N. Zenkina. M.: Akademicheskiiy proyekt, 2008, s. 121-123. 351 s.

Бережнова Д. Б. Этническая кукла как источник фонового знания в поликультурной образовательной среде. В: Мир куклы в истории культуры. Материалы Международной научно-практической конференции, г. Нижневартовск, 22 декабря 2010 г. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского ун-та, 2011, с. 100-104. 170 с. / Berezhnova D. B. Etnicheskaya kukla kak istochnik fonovogo znaniya v polikul'turnoy obrazovatel'noy srede. V: Mir kukly v istorii kul'tury. Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, g. Nizhnevartovsk, 22 dekabrya 2010 g. Nizhnevartovsk: Izd-vo Nizhnevartovskogo un-ta, 2011, s. 100-104. 170 s.

Березуцкая Л. В. Способы декорирования костюма кукол. В: Мир куклы в истории культуры. Материалы Международной научно-практической конференции г. Нижневартовск, 22 декабря 2010 г. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского ун-та, 2011, с. 35-40. 170 с. / Berezutskaya L. V. Spособы dekorirovaniya kostyuma kukol. V: Mir kukly v istorii kul'tury. Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii g. Nizhnevartovsk, 22 dekabrya 2010 g. Nizhnevartovsk: Izd-vo Nizhnevartovskogo un-ta, 2011, s. 35-40. 170 s.

Журина В. В. Феномен куклы в художественной культуре. В: Человек. Культура. Образование. Научно-образовательный и методический журнал. Сыктывкар, 4 (6), 2012, с. 15-23. 180 с. / Zhurina V. V. Fenomen kukly v khudozhestvennoy kul'ture. V: Chelovek. Kul'tura. Obrazovaniye. Nauchno-obrazovatel'nyy i metodicheskiiy zhurnal. Syktyvkar, 4 (6), 2012, s. 15-23. 180 s.

Каган М. С. Философия культуры. СПб., 1996. 310 с. / Kagan M. S. Filosofiya kul'tury. SPb., 1996. 310 s.

Карпова Т. Е. Феномен куклы в русской культуре: Историко-культурологические аспекты: дисс. ... канд. культурол. наук: 24.00.02. СПб., 1999. 131 с. / Karpova T. Ye. Fenomen kukly v russkoy kul'ture: Istoriko-kul'turologicheskiye aspekty: diss. ... kand. kul'turol. nauk: 24.00.02. SPb., 1999. 131 s.

Кузнецова Н. Ф. Производство сувениров как ресурс для повышения туристской привлекательности региона. В: Азимут научных исследований: экономика и управление. 2018. Т. 7. № 3 (24), с. 143-148. / Kuznetsova N. F. Proizvodstvo suvenirov kak resurs dlya povysheniya turistskoy privlekatel'nosti regiona. V: Azimut nauchnykh issledovaniy: ekonomika i upravleniye. 2018. T. 7. № 3 (24), s. 143-148.

Лотман Ю. М. Куклы в системе культуры / Лотман Ю. М. Избранные статьи. В 3-х тт. Т. 1. Таллинн, 1992, с. 377-380. 480 с. / Lotman Yu. M. Kukly v sisteme kul'tury / Lotman YU. M. Izbrannyye stat'i. V 3-kh tt. T. 1. Tallinn, 1992, s. 377-380. 480 s.

Мишина М. А. Кукла как предмет культуры: к постановке проблемы. В: Вестник СПбГУ. Сер. 9, 2009, вып. 4, с. 109-115. 180 с. / Mishina M. A. Kukla kak predmet kul'tury: k postanovke problemy. V: Vestnik SPbGU. Ser. 9, 2009, vyp.

4, s. 109-115. 180 s.

Морозов И. А. Феномен куклы в традиционной и современной культуре (кросс-культурное исследование идеологии антропоморфизма). Специальность 07.00.07. Этнография, этнология и антропология. Автореф. дисс. ... на соиск. уч. ст. докт. истор. наук. М., 2010. 46 с. / Morozov I. A. Fenomen kukly v traditsionnoy i sovremennoy kul'ture (kross-kul'turnoye issledovaniye ideologii antropomorfizma). Spetsial'nost' 07.00.07. Etnografiya, etnologiya i antropologiya. Avtoref. diss. ... na soisk. uch. st. dokt. istor. nauk. M., 2010. 46 s.

Цыгане, отв. ред. Н. Г. Деметер, А. В. Черных. М.: Наука, 2018, с. 252-253. 614 с. / Tsygane, отв. red. N. G. Demeter, A. V. Chernykh. M.: Nauka, 2018, s. 252-253. 614 s.

Шиповская Л. П., Шелаева М. И. Кукла как неотъемлемая часть эстетической культуры, человеческих традиций и человеческого опыта. В: Научный журнал Сервис plus, 2012, № 4, с. 27-33. 94 с. / Shipovskaya L. P., Shelayeva M. I. Kukla kak neot'yemlemaya chast' esteticheskoy kul'tury, chelovecheskikh traditsiy i chelovecheskogo opyta. V: Nauchnyy zhurnal Servis plus, 2012, № 4, s. 27-33. 94 s.

**Foto 1. Fotografie de B. Lazarev:
S. Cervinskaia prezintă păpușa
„Țiganka din Moldova” (1975)**

**Foto 2. Cartea poștală, pe verso căreia
scrie: S. Cervinskaia. Păpușa-souvenir
„Țiganka”. Din arhiva autorului.
Din arhiva autorului**

Foto 3. S. Cervinskaia, autoarea schiței păpușii „Țiganca din Moldova”

Foto 4. Păpușa сувенир „Țiganca din Moldova”. Din colecția autorului

Svetlana PROCOP, doctor în filologie, cercetător științific coordonator,
Institutul Patrimoniului Cultural (Chișinău, Republica Moldova).
E-mail: svetlanaprocop@ich.md
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6928-4828>